

Marea capcană: a imanentiza escatonul

de VLADIMIR TISMĂNEANU

Nikos Kazantzakis a fost un îndrăgostit de libertate. Unul dintre marile sale romane chiar se intitulează *Căpitanul Mihalis. Libertate sau Moarte*. Autobiografia scriitorului, *Raport către El Greco*, una din cărțile care mi-au marcat tinerețea – am citit-o pe nerăsuflăte, în engleză, la BCS [Biblioteca Centrală de Stat], aveam 20 de ani –, vorbește despre un etern revoltat, un discipol impenitent al lui Friedrich Nietzsche, un adversar al oricăror constrângeri și limitări aduse libertății spiritului. Viziunea lui Kazantzakis despre lume a fost una sfâșiată, balanșând mereu antinomic între Eros și Thanatos, între instinctul vieții și cel al morții, între principiul plăcerii și acela, constrângător și ineluctabil, al realității. A fost un eretic prin definiție. Și azi mă întreb cum de-a îngăduit cenzura comunistă publicarea în BPT [Biblioteca pentru Toți] a romanului *Hristos răstignit a doua oară*, cu ale sale imposibil de ignorat implicații mistice. Tocmai de aceea este extrem de interesant să vedem cum percepea tânărul Kazantzakis, acest om revoltat, ceea ce s-a numit „Marele Experiment”, adică efortul bolșevicilor de a imanentiza escatonul, spre a relua formularea lui Eric Voegelin.

Pentru Nikos Kazantzakis, asemeni atâtoră dintre cei numiți de Paul Hollander *political pilgrims* (pelerini politici), Marele Experiment convoacă și provoacă o stare de maximă febricitare spirituală. Este în joc soarta umanității. O aventură istorică fără precedent, un salt mortal ale cărui consecințe nu

pot fi prevăzute de nimeni. Pariul sovietic îi apare călătorului elen drept unul planetar. În acest sens, nu greșea: „Ceea ce se întâmplă astăzi în Rusia în mod conștient este mutilat și incert în comparație cu ceea ce se întâmplă subconștient, fără știe conducătorii – sau chiar fără s-o vrea. Ghicim neclar că în această nemărginită Rusie a mușicilor sunt semănate evenimente cosmogonice. Din nefericire, trăim foarte puțin și nu ajungem, din întregul ciclu, decât să ghicim – și asta doar precum o străfulgerare – curba care pândește și se avântă pe trecătorul arc al epocii noastre“.

Bolșevismul este pentru Kazantzakis, la fel ca pentru prietenul său Panait Istrati, întruchiparea Marelui Vis, a ceea ce, în anii '30, filozoful german al speranței, Ernst Bloch, numea *utopia concretă*. Dar oare nu se află chiar aici, în proiectul concretizării utopiei, în noul timp, de fapt unul mesianic, cum ar fi spus Walter Benjamin, precum și în noul spațiu revoluționar, originea catastrofei politice, sociale, economice și, de fapt, civilizaționale? Pentru Kazantzakis e vorba de un moment redemptiv, apocatastatic, iar Lenin apare ca fondatorul acestei religii seculare: „...dincolo de logică, de dezbateri și dispute înțelepte, dincolo de necesități economice, răsturnări sociale și programe politice, deasupra sovietelor și a comisarilor, lucrează și guvernează aici, în Rusia, spiritul epocii istorice în care trăim – sumbru, însângerat, însetat de lumină, nemilos. De la cel mai primitiv mușic până la chipul integru al lui Lenin, toți sunt muncitori și colaboratori conștiințioși sau neconștiințioși ai lui“.

După momentele de entuziasm, de surescitare cvasimistică, Istrati s-a despărțit de stalinism. Cel salutat de Romain Rolland drept un Gorki al Balcanilor a devenit unul dintre primii mari apostazi ai comunismului, unul dintre cei dintâi care au denunțat Marea Minciună. Aveau să urmeze Ignazio Silone, Arthur Koestler, Manès Sperber, André Gide, Margarete

D. L. Naumann, Milovan Djilas și atâția alții...

Nikos Kazantzakis povestește în acest jurnal propriile-i tribulații, iluziile și angoasele trăite în cele trei voiaje întreprinse între 1925 și 1930 în ceea ce se numea Țara Sovietelor, patria socialismului biruitor. Să reținem despre ce ani este vorba: Lenin moare în ianuarie 1924, urmează o feroce luptă pentru succesiune, pentru „suprema manta a Tatălui”. Stalin se opune fariseic radicalismului lui Troțki, acesta pierde lupta. Ultimul spasm politic vizibil al opoziției troțkiste are loc în noiembrie 1927. Manifestația opoziției este nimicită, Troțki este expulzat în Kazahstan. Stalin se aliază cu Nikolai Buharin, simulează simpatie pentru NEP [Noua Politică Economică], afișează moderație. De fapt, acaparează puterea și pregătește *revoluția de sus*, marea cotitură radicală din 1928, colectivizarea forțată cu ale ei consecințe genocidare. Pentru Panait Istrati, Victor Serge și Boris Souvarine, revoluția deraiașe, era nevoie să se meargă *vers une autre flamme...*

Kazantzakis se îndreaptă spre Rusia Sovietică precum spre un Pământ al Făgăduinței. Moscova îi apare ca „Noul Ierusalim al muncitorului Dumnezeu”. Iluzii împărtășite în acei ani de atâția alți intelectuali, inclusiv André Malraux, Arthur Koestler și Walter Benjamin, ba chiar și Ludwig Wittgenstein. Aceasta era atmosfera acelor vremuri. Informațiile despre teroare erau relativ puține, cenzura sovietică îi împiedica pe corespondenții străini să trimită analize concludente, nemăsluite. Campionul ficțiunilor staliniste deghizate în corespondențe jurnalistice a fost Walter Duranty, trimisul la Moscova al atât de influentului cotidian *New York Times*.

Scriitorul privește Rusia într-o lumină extatică, iar pe ruși, pe urmele lui Dostoievski, îi vede drept poporul *theofo*, purtător de dumnezeire. Revoluția devine, în această lectură transpusă, explozie purificatoare. Citează exaltatele cuvinte ale lui Ilya Ehrenburg, scriitor legat de avangarda vestică, dar și apologet al regimului bolșevic: „Priveam Rusia și-mi veneau în

...minte, pline de tristețe și mândrie, cuvintele lui Ilya Ehrenburg
 «Murdar, chinuit de foame – curge sânge și puroi din rănile
 tale deschise. Cu gemete și suspine ai fost culcată la pământ,
 Rusie – aiurarea nașterii tale au luat-o ei la moarte –, au hui-
 duit cei cuminți, cei sătui, cei curați... Sterpe, măruntaiele lor,
 împietrite, piepturile lor goale. Cine va primi sfânta, vechea
 moștenire? Care mână a lui Prometeu va răpi făclia aproape
 stinsă, s-o reaprindă și s-o ducă mai departe? Grea naștere,
 ceas sfânt, mare. Nu se va naște spuma mării, nici cerul alba-
 tru. În neagra putreziciune de-aici, cu sângele nostru spălat,
 se naște vânjos un nou veac. Aveți încredere în noi! Primiți-l
 din mâinile noastre! Este al nostru și al vostru! O suflare va
 șterge toate hotarele. În întunericul din oraș, de la miezul nopții,
 uitată. Sub lințoliul de zăpadă zace ascunsă viața. Și a fost scris
 ca un popor să adape cu cinstul său sânge sânul sterp al pământului.
 Dușmanul tău va veni la tine, o, Născătoare, urmele
 tale însângerate să le sărute pe zăpadă!»

Să adaug aici că supraviețuitorul de profesie Ehrenburg a
 fost un zelos propagandist stalinist. A scris două romane (*Și a
 fost ziua a doua* și *Pe nerăsuflete*) în care a glorificat gigantomania
 industrializării staliniste, a contribuit cu patimă la construirea
 ethosului a ceea ce istoricul Stephen Kotkin a identificat drept
civilizația sovietismului. Kazantzakis îl admira, ca și alții,
 pentru recunoscutul său talent jurnalistic. Moral însă, Ehrenburg
 a fost, până la moartea lui Stalin, un șarlatan. Ceea ce i-a atras
 oprobriul public din partea lui André Breton și nu doar a lui. După 1953, sigur, a susținut reabilitarea victimelor
 a lui Osip Mandelștam, Tișian Tabidze, Isaac Babel, a scris o
 nuvelă care a dat numele dezghețului poststalinist.

Scriitorul elen întâlnește personalități mai mult sau mai puțin
 proeminente, vizitează Academia Profesorilor Roșii, încearcă
 să interiorizeze tezele oficiale, să le găsească un sens, din-
 le de jargonul dialectic. Acceptă că trebuie făcute sacrificii

și vede în acestea prețul apropierei de idealul proclamat de Marx: „În perioada aceasta de tranziție se găsește astăzi Rusia. Încă nu există comunism în țara asta avangardistă; există dictatură a proletariatului. Adevărul acesta foarte simplu nu trebuie să-l uităm dacă vrem să pricepem ce probleme au apărut în Rusia de astăzi și de ce au fost rezolvate uneori într-un fel străin comunismului. Dictatura proletariatului are ca misiune să zdrobească orice reacție, să-i elibereze și pe proletarii înșiși de vechile obișnuințe, să-i facă să dobândească unele noi; numai așa va putea poporul să înfăptuiască, mai târziu, societatea ideală comunistă. În această etapă de tranziție uneori este necesară violența: «Nu poți face revoluție cu mânuși albe, declara Lenin. Partidul Comunist nu este pension de eleve inocente. Dictatura proletariatului înseamnă: război nemilos, neîncetat, până la moarte, împotriva burghezilor»“.

Dar era Rusia dictaturii staliniste un regim al proletarilor? Era vorba într-adevăr de dictatura proletariatului, ori, cum aveau să o spună atâția din criticii sistemului bolșevic, prinsese ființă o dictatură *asupra* proletariatului exercitată de o birocrație tot mai îndrăgostită de propriile privilegii și tot mai puțin interesată de valorile originare ale revoluției? Adepții inițiali ai proiectului leninist se simțeau tot mai singuri și mai neputincioși. Peste ani, Victor Serge avea să scrie un roman cu titlul *S'il est minuit dans le siècle...* Idealismul pelerinului este fără margini: NEP-ul a fost necesar, colectivizarea (opusul NEP-ului) a fost la rândul ei necesară, violența este inevitabilă, sau, cu o formulă atât de des folosită în epocă, „nu poți face omletă fără să spargi ouă“. După ani, Isaiah Berlin atrăgea atenția asupra faptului că omenirea poate acum contempla munți de ouă sparte, dar nimeni nu a gustat încă omleta...

Am vrut să aflu cum explică această atracție a lui Kazantzakis către utopiile totalitare un intelectual grec de astăzi, cunoscutul

romancier Apostolos Doxiadis, cu care am privilegiul de a fi prieten. Iată răspunsul său, pe care îl consider iluminant și cât se poate de actual:

„Un adevărat copil al timpului său, Nikos Kazantzakis și-a trăit mare parte din viața creatoare mânat de conceptul de secol XIX al «artistului ca proroc», ceea ce, în cazul său, asemeni multor altor scriitori și intelectuali, s-a întrepătruns în mod toxic cu marile evenimente istorice ale primei părți a secolului XX.

Atunci când nu pleda pentru o inventată cultură populară greacă «pură», pentru o nouă religie sincretică personală sau pentru fantasmе naționaliste romantice, el era un admirator înflăcărat al ambelor coșmaruri gigantești ale epocii sale, fascismul și comunismul – o vreme, chiar simultan. În ambele a văzut încarnări ale spiritului nietzschean, care subîntinde mai toate etapele căutării sale spirituale, prin venerarea deschisă și absolută a liderului-supraom în fascism, combinată cu un utopic și imaginar ideal ascetic în comunism. Intelectual chintesențial și un om profund naiv în viața personală, Kazantzakis s-a încrezut în propriile-i concepții greșite mult mai mult decât în evenimentele dure ale realității – și niciodată mai tare ca atunci când a vizitat Rusia Sovietică. Aici trebuie spus că prietenul său apropiat, călăuză spirituală și fost «frate», Panait Istrati, a fost un adevărat deschizător de drumuri: a fost unul dintre primii artiști importanți care au îmbrățișat comunismul sovietic, spre a-l vedea așa cum era, și care mai apoi și-au afirmat public deșteptarea, cu profunzime, cu onestitate și cu un imens curaj intelectual. Din nefericire, lui Kazantzakis i-a trebuit mult mai mult timp pentru a vedea adevărul, o recunoaștere care s-a transpus în special prin abandonarea «istoricului» în favoarea «personalului».

Putem vorbi și de o foarte interesantă ironie în faptul că singurele opere ale lui Kazantzakis care mai sunt încă citite, și pe care de fapt se bazează, în exclusivitate, justificata sa reputație de mare scriitor, sunt romanele pe care le-a scris în ultimii ani de viață, atunci când abandonase mărețele ficțiuni și ideologii în favoarea a ceea ce percepea a fi misiunea elementară a povestirii, adică o preocupare prin care dorea, așa cum a declarat, «doar să se joace și să se simtă bine».*

Cartea este, prin urmare, un document, o mărturie a unui intelectual onorabil, onest și doritor de adevăr. Este însă, în egală măsură, o probă a auto-orbirii, a celui Ketman despre care a scris cândva Czesław Miłosz, a unei dedublări deliberate și a refuzului de a accepta că realitatea nu corespunde schemei utopice născocite de apostolii revoluției. Un pasaj extrem de tulburător și deconcertant din capitolul dedicat „justiției roșii” sună astfel: „Individul, ca individ, nu are nici un drept, nu este liber, inviolabil, înzestrat de la naștere cu așa-zisele «drepturi naturale». Individul este membru al unui întreg, nimic altceva, și este obligat să îndeplinească o anumită misiune în întregul acesta — și numai câtă vreme o îndeplinește are drepturi. Nu există Drept natural, există numai drept social. Nimeni nu este liber să dispună cum vrea de mijloacele producătoare de avuție care se găsesc în stăpânirea sa; dacă are, de pildă, pământ, nu este liber să-l lase necultivat, potrivit justiției roșii; numai câtă vreme îl cultivă are un drept — nu-l cultivă, pierde orice drept asupra acelui pământ. Justiția roșie nu protejează utilizarea în voie a proprietății de către proprietar; protejează numai îndeplinirea netulburată a misiunii sociale pe care o are fiecare proprietate. Drepturile individuale

* Traducerea din limba engleză a textului lui Apostolos Doxiadis a fost făcută de Marius Stan, căruia îi mulțumesc pe această cale.

au importanță și sunt ocrotite numai câtă vreme nu se opun drepturilor de grup; dacă se întâmplă să intre în conflict, drepturile individuale sunt nimicite“. Dar aici este punctul nevralgic al întregii întreprinderi comuniste: în distrugerea legii naturale, în disprețul pentru independența justiției, în convingerea că legea este doar epifenomenală, o derivație suprastructurală, că individul trebuie să se supună dictatului colectivității. Cum nota Hannah Arendt, calea spre totalitarism trece prin distrugerea ființei morale și a celei juridice.

O carte frumoasă ca scriitură, plină de iluzii, o mărturie despre credință, avânt, fanatism și bucuria vieții întrepătrunse de o manieră invizibilă și mereu enigmatică. Aș mai adăuga fascinația lui Kazantzakis pentru demiurgul acestei fantasme încarnate în istorie. Lenin-ul său este unul coborât parcă din Olimp, o zeităte infailibilă grație căreia muritorii au șansa de a deveni eroi. Doar că, sub Stalin, s-a dovedit că prețul acestui eroism, al unui romantism ce părea sublim, a fost de fapt construirea unei imense, odioase, criminale colonii penitenciare. Fundamentele ei, însă, au fost puse în macabra operă sub Lenin. Originile Marii Terori, ale Gulagului în general, se găsesc în escatologia leninistă, cu a ei pretenție că paradisul poate fi clădit *hic et nunc*, indiferent de condițiile istorice și de costurile umane ale acestui nesăbuit, maniacal efort liberticid. Kazantzakis a admirat ceea ce el percepea drept măreția istorică a leninismului. A fost o eroare imensă, tot așa cum o mare eroare a fost clipa în care Martin Heidegger a vorbit, în 1933, despre „grandoea istorică a național-socialismului“. Cartea este, în acest sens, și o probă că marile spirite pot fi adeseori incapabile să simtă absența libertății chiar când aceasta este cât se poate de palpabilă.

Washington, D.C.
14 februarie 2015

Acestea le aduce Asia. Iar din Europa vin idei și teorii și sisteme și ineluctabila nevoie de-a introduce o logică în toată această nebunie asiatică. Întâlnești pe străzi, în școli, în birouri oameni mohorâți, numai sistem, energie și logică, cu totul diferiți de tipurile rusești, obosite, isterice, mistice, cu care ne obișnuise marea literatură rusă.

Astăzi este creat un nou tip de rus, călit de noua Idee.

Și astfel se naște a doua impresie fundamentală care te stăpânește plimbându-te prin Moscova. Aici, în acest oraș exotic, oamenii se luptă să ajungă la o sinteză; cu trudă și încăpățănare, se străduiesc să supună tot acest orientalism din ei și tot haosul din afara lor unei Idei riguroase, asamblate rațional.

Vezi lucrul ăsta, intri într-un oraș de credincioși fanatici. În nici un alt oraș din lume nu poți vedea asemenea chipuri dure și hotărâte, ochii care ard, buzele strânse și încăpățănate, încordarea și febra religioasă a muncii. Ca și cum te-ai fi mutat într-o cetate medievală mohorâtă, numai turnuri și ambrazuri, iar dușmanii se apropie și cavalerii stau înarmați în dosul porților zăvorâte. La fel și în Moscova, parcă respiri aerul unor pregătiri de război. Fie că intri în școli și în universități ori în ministere și fabrici, fie că ieși la sărbători și cuvântări, mereu simți o atmosferă ca de intense pregătiri.

Aici muncesc, trudes, se pregătesc cu stăruință și credință. O mare groază și o mare speranță atârnă deasupra capetelor tuturor. Rareori auzi aici un răs lipsit de griji, nu întâlnești nici oameni care să se plimbe, fără să fie ocupați cu munca, nu ies la amurg femeile desfrânate sâsâind pe trotuare, nici nu întâlnești noaptea cabarete, localuri de dans și tripouri burgheze cu plăcere pe bani. Într-adevăr, e ceva aici în aer care stă la pândă și-ți dă fiori. Unul din înfricoșătorii heruvimi de foc ai celei de-a Doua Veniri, numai ochi și sabie, șade la ambrazurile Kremlinului – ca o himeră medievală pe clopotnițele gotice – și păzește Moscova.

Urmez puhoiul, funcționarii termină lucrul, se umplu trotuarele și tramvaiele de grăbiții ruși noi, scumpi la vorbă, cu centură de piele peste bluză și haine roase din piele de oaie. Le prind iute privirea, strălucirile feței în lumina slabă a asfințitului de toamnă și gesturile lor bruște, hotărâte. Încet-încet mi se dezvăluie o'adâncă asemănare interioară în toate aceste mulțimi puse-n mișcare; și aceasta este a treia impresie fundamentală care te stăpânește în Moscova: individualitatea cedează și se supune unui ritm supraindividual.

Și atunci speranța sau groaza ta crește. Ceva imbatabil și nemilos, o forță naturală simți că împinge toate aceste mulțimi întunecate, până acum incoerente, spre o organizare atotputernică.

Se înnoptase de-acum, se lăsase frigul. Și, dintr-odată, pe bulevardul central din Moscova răsună un sălbatic cântec de război; de la marginile pieței Sverdlova apărură un batalion al Armatei Roșii. Purtau căciuli mongole, țuguiate, mantalele gri ca oțelul îi acopereau până mai jos de genunchi, fețele lor ardeau ca niște flăcări. Ofițerul mergea înainte și începea sălbaticul cântec. Când a trecut prin fața mea, am văzut că gura i se strâmba ca a unui epileptic, vinele de la gât i se umflaseră, iar sudoarea îi șiroia, prin ger, de pe frunte. Mult timp a cântat singur-singurel, clătinând amenințător sabia prin aer, și, așa cum pășea, ai fi zis că dansa, atât de exaltat era ritmul trupului său. Cânta singur-singurel, dar deodată au început cântecul cel sălbatic și soldații, și toată strada aceea liniștită bubuia.

Și pe când priveam Armata Roșie cum trece și îi simțeam răsuflarea asupra mea, izbucni în mine profetic înfiorătorul cântec al lui Roerich¹:

1. Nikolai Konstantinovici Roerich (1874–1947) – pictor, scriitor, mistic, filozof, arheolog și explorator rus.

Căsătoria și dragostea

O fată, absolventă a Facultății de Electronică, mă invitase astăzi după-amiază acasă la ea. Un atelier auster de savant, cărți de știință, ecuații și formule algebrice pe o mică tablă neagră deasupra patului ei. Bella Grigorievna are 22 de ani; zveltă, ochelari groși, buze uscate, rubașcă. Vorbim.

— Sunteți membră a Partidului Comunist? întreb eu.

Ea oftează.

— Nu, răspunde, nu am putut. Am făcut de două ori cerere, dar nu mă primesc, pentru că sunt dintr-o familie de intelectuali. Nimeni din familia mea, din nefericire, nu a muncit cu mâinile.

— În ce credeți? Care-i scopul dumneavoastră în viață?

— Cred în materie, numai ea există. Scopul vieții mele e să ajung, în domeniul pe care mi l-am ales și în care lucrez, parte activă și productivă a comunității.

— Ceea ce numiți materie credeți că are vreun sens? Cuvintele materie și spirit nu vi se par niște măști care de fapt ascund ignoranța noastră? Ce se află în spatele acestor cuvinte comode, ce esență?

Bella Grigorievna râde. Mă privește ironic și spune:

— Esența nu m-a interesat niciodată. Ce să fac cu ea? Este și ea tot o invenție a burghezilor. Eu sunt om de știință, nu sunt filozof. Fenomenele-mi sunt de ajuns. Pe acestea să le stăpânim

și să le folosim pentru bunăstarea maselor, iată scopul științei noastre.

Dintr-odată, m-a trecut un fior pe șira spinării. Ca și cum aș fi vorbit cu un organism rece și înarmat până-n dinți, venit de pe o altă planetă, mai avansată, unde marele îngheț începuse deja.

După un scurt moment de tăcere, o întreb:

— Care sunt bucuriile dumneavoastră, Bella Grigorievna? Aveți 22 de ani.

— Să muncesc productiv.

— Bine, dar când nu munciți?

— Muncesc mereu.

— Și dragostea?

— Nu joacă un rol important în viața mea, nu sunt sentimentală. Nu am timp. Aici, în Rusia, ritmul este năvalnic, timpul e foarte prețios, nevoile sunt mari. Dragostea sentimentală cere timp și o oarecare comoditate. E bună pentru burghezi. Marea mea bucurie nu este să dobândesc un bărbat, ci să muncesc, să simt și eu într-o zi că nu sunt un parazit, să contribui și eu cu ceva la bunăstarea comunității. Să și iubesc, sigur, nu-s deloc ascetă, dar simplu, fără pălăvrăgeală de dragoste și risipă de timp.

— Așadar dragostea e un fel de gimnastică suedeză!

Bella Grigorievna încruntă sprâncenele și o clipă ochii ei liniștiți, albaștri lucesc cu asprime.

— Știu la ce vă gândiți, zice ea. Suntem limitate, seci, nu avem dorințe poetice, secrete. Nu suntem porumbițe pătimășe pe acoperișuri de țiglă. Dar mai bine capete înguste și puternice decât cu o gândire largă și exaltare poetică și autoexilați sau mistici. Noi am suferit mult, Nikolai Mihailovici, în urmă cu câțiva ani Rusia încă era în agonie. Acum își revine din marea hemoragie, vrea să mănânce, să bea, să-și întărească oasele. Mai târziu, după un secol sau două, mai treceți să

filozofăm: Și poate că atunci o să am timp. Poate că tot atunci o să ne facem și mărturisiri de dragoste. Acum priviți...

Îmi arată caietele deschise, tabla neagră de deasupra patului plină de ecuații algebrice, sărăcia camerei, soba rece.

Mă ridic; simt că-i risipesc în chip nedrept timpul. Îmi întinde mâna, și mi se pare că mâna asta nervoasă, rece vine de pe malul de dincolo. Mă înfior. Între noi era un abis. Ce abis? Saltul pe care-l făcuse Rusia.

Într-adevăr, în Rusia Sovietică ritmul vieții este foarte aspru, o mare amenințare și o mare speranță atârnă deasupra capetelor tuturor. Bărbați și femei sunt dedicați, concentrați în munca lor, au de rezolvat problemele cotidiene de necesitate imediată, nu au timp și nici chef de o vânătoare erotică. Dragostea, pentru organismele acestea viguroase, este o funcție fiziologică, la fel ca foamea, și nu o idee stăruitoare și o amețală de oameni care au mâncat prea mult.

Seara, când se întunecă, nu vezi aici priveliștea dureroasă care înjosește orașele burgheze: prostituatele boite, flămânde, vânând pe trotuare bărbații. În perioada țaristă existau și aici case de toleranță bine știute, și mai ales inaugurarea lor se făcea cu o nemaipomenită grandoare, în prezența polițistului și cu o slujbă de sfințire oficiată de preotul paroh al cartierului. În Rusia Sovietică sunt interzise asemenea locuri rău famate; firește, există femei care se vând, dar dacă sunt prinse bărbatul care a plătit este pedepsit.

Negoțul cu trupuri este rar; la început ești surprins, dar încet-încet, cu cât respiri mai mult atmosfera cea nouă, îți lămurești cauzele: în țara sovietelor, la început din nevoie, apoi din obișnuință și din apariția unor noi interese sufletești, a dispărut dorința de lux, care, în toată lumea, le-mpinge pe atâtea femei la necinstire. Aici, îmbrăcată foarte simplu, fără bijuterii de aur, mătăsurii și pene, femeia a găsit metode noi, superioare

de cochetărie, și-a așezat la un nivel mai înalt eleganța ei în-născută, legitimă de a-i atrage pe bărbați.

Altă cauză care a împuținat negoțul cu trupuri este faptul că în Rusia nu mai există cunoscutele spectacole excitante și lecturile care molipsesc și descompun societățile burgheze. Nici-odată nu vei vedea la cinematografe sau la teatre opere ademenitoare care să stârnească imaginația și trupul. Cinematografele și teatrele sunt așezăminte de stat, care au ca scop să educe masele. Educația politică, economică, umanistă a poporului este lucrarea de primă necesitate în Rusia; pentru că numai dacă va fi educat poporul Ideea comunistă va putea să se înrădăcineze și să ajungă departe. De aceea, în timp ce burghezii aleargă în locurile acestea ca să se distreze și să se excite, aici mulțimile se adună ca să învețe și să se instruiască.

Un conținut educativ și auster asemănător îi este dat și fiecărei tipărituri. Ca să fie tipărită o carte în Rusia, trebuie întâi ca manuscrisul să fie prezentat unei comisii speciale care să-i dea autorizația. Este interzis în modul cel mai aspru să fie tipărite o carte, o revistă, un ziar care nu folosesc la educarea poporului; tipăriturile pornografice sunt cu desăvârșire necunoscute în Rusia. Cei care țin aici în mână pana de scris sunt constrânși să știe că au o mare răspundere.

Apoi, aici toate femeile muncesc, sunt plătite la fel ca bărbații când prestează o muncă egală, s-au trezit în ele curiozități noi și primesc responsabilități noi: aleg, sunt alese, iau parte la soviete, acum urmăresc mersul general al lucrurilor cu grijă și cu o gândire responsabilă, nu mai sunt lipsite de ocupație, nu mai suferă de plictiseală, nu-și mai risipesc sufletul și trupul cu toalete scumpe și flirturi. Un vânt nou a bătut aici în sufletele și-n trupurile femeilor și vântul acesta întetește noi și neașteptate energii în viața lor. Libertatea care le îmbătase în primii ani de revoluție și le împinsese la exagerări nerușinate

începe acum să fie cumpănită, să fie stăvilită și să ia chipul ei cel mai aspru: chipul responsabilității.

Toate femeile de-aici trăiesc mai adânc acest nou ritm, se străduiesc, cu înflăcărare apostolică, să trezească milioanele de femei din orașe și din sate și să le transmită noul sentiment al responsabilității. Învățătoarele înainte de toate, muncitoarele, studentele, comsomolistele călăuzesc, cu fanatism și metodă, această mișcare feministă de izbăvire. Sunt editate o mulțime de ziare și reviste exclusiv pentru femei – unele numai pentru muncitoare, altele pentru țărânci și altele, în diferite graiuri locale, chiar și pentru femeile aproape sălbatice din foarte diversele rase ale Federației Sovietice.

Grea, laborioasă lucrare este să se trezească din letargia de secole femeile în țara asta primitivă, nemărginită, dar câte femei au fost luminate și merg înainte să deschidă drum au răbdare, stăruință și credință nezdruincinată.

Una dintre cele mai deștepte femei care și-au asumat această nemaipomenită caznă, Niurina, îmi spunea deunăzi, în biroul ei:

— Nu uitați, Nikolai Mihailovici, că aici străbatem o perioadă de tranziție: vechea femeie n-a murit încă, iar cea nouă n-a putut încă să-și găsească forma ei definitivă de viațuire. Există, ca și în crearea speciilor, în perioadele acestea de tranziție, mulți avortoni, multe caricaturi, exagerări și imperfecțiuni. Un curs încă nestabilizat, indecis. Dar cu timpul toate aceste căutări se vor limpezi într-un model statornic și rodnic. Nu vă grăbiți. Câți ani se-mplinesc de când suntem liberi și muncim? Dați-ne un răgaz. Și o să creăm o femeie nouă, tovarășă, soție și mamă.

— Și căsătoria, Vera Nikolaevna? am întrebat-o eu.

Vera Nikolaevna a zâmbit.

— Cât venin și câtă cerneală au vărsat despre căsătoria bolșevică! a zis ea. Căsătorie, se pare, nu există în Rusia Sovietică, o femeie poate să aibă câți bărbați vrea, un bărbat – câte femei poate, societatea s-a dezorganizat. Aceste lucruri le răspândesc burghezii și înveninează sărmanele mulțimi neluminate.

Și totuși, pentru o asemenea poligamie și o asemenea promiscuitate nicăieri piedicile nu sunt atât de mari ca în Rusia Sovietică.

În clipa aceea a intrat în birou o fată minionă, sprintenă. Nas coroiat, păr negru-pana corbului, ochi migdalați, arzători; s-a așezat la masa din față și și-a deschis servieta, plină de documente. Am simțit, aparținea și ea nemaipomenitei sale rase, cea misterioasă, care răvășește lumea. Aceasta a adus un Mesia, tot ea l-a născut din nou, acum, și pe celălalt. O clipă, a ridicat ochii, de parcă m-ar fi cântărit – ce merit, pentru ce trăiesc și ce ofer luptei. Și îndată s-a aplecat peste hârtiile ei, gâfâind încă de la alergat.

Niurina a vorbit cu ea în grabă, i-a dat îndrumări, i-a încredințat un plic gros și apoi s-a întors la mine.

— Ea e Itka Horowitz, ajutorul meu, mi-a zis. A fost însărcinată cu propaganda la sate despre căsătoria sovietică. Muncă grea, dar înaintăm.

— Care sunt acum principalele caracteristici ale legislației sovietice referitoare la căsătorie? am întrebat eu încet, încercând să evit privirea evreiceii.

De când intrase în birou fata aceea, am simțit un fel de indispoziție, ca și cum dintr-odată pătrunsese-n mine un suflet nemilos care-mi cântărise cugetul și-l azvârlise cât colo, ca nefolositor.

— Căsătoria religioasă, a răspuns Niurina, a fost, firește, desființată. E de ajuns declarația reciprocă a bărbatului și a femeii, la un birou special, cum că vor să se căsătorească. Poli-gamia este interzisă. Averele femeii rămâne a ei și după căsătorie.

Fiecare din soți are obligația să-l întrețină pe celălalt, când este lipsit de mijloace financiare și incapabil să muncească. Căsătorită sau necăsătorită, drepturile mamei sunt aceleași. Legitimi sau ilegitiimi, drepturile copiilor sunt aceleași. Părinții sunt obligați să se îngrijească de sănătatea trupeză și de educația spirituală a copilului lor până ajunge la 18 ani. Copiii sunt obligați să-și întrețină părinții, când aceștia sunt lipsiți de mijloace financiare și nu pot munci. Divorțul se petrece când unul din cei doi soți îl cere, dar urmările financiare sunt astfel încât se observă următorul fapt neașteptat: în Rusia Sovietică nu sunt atât de dese divorțurile pe cât credeți. Prin îmbinarea aceasta luminată de libertate și responsabilitate, familia sovietică a fost întărită.

Prima dată în legislația omenească au fost ocrotite cu o viziune atât de deschisă drepturile femeii și i-a fost dată căsătoriei o importanță mai presus de simpla individualitate. Așadar nu le facem pe femei bunuri comune, nici nu luăm copiii de la părinți, nici nu-i omorâm pe cei oropsiți, ci dimpotrivă: nicăieri în lumea voastră burgheză nu este ocrotită cu atâta conștiință și dragoste femeia ca soție și ca mamă și nicăieri nu are ea o atât de mare contribuție în comunitate.

Niciodată nu uităm luminoasele cuvinte ale lui Troțki: „Trebuie să întărim căsătoria ca să înălțăm valoarea omului. Civilizația unei națiuni este proporțională cu ocrotirea pe care o oferă mamei și copilului ei“.

Luminarea poporului

Poate că astfel reușim să-i clasificăm pe diverșii militanți importanți care luptă pentru reînnoirea neîncetată a vieții.

Pe prima, cea mai de jos treaptă a inițierii sunt cei care concură să atingă limita răului; și astfel, aparent fără să simtă cei mai mari, devin dușmani ai viitorului chiar și cei mai activi colaboratori ai lui. Posesorii de capital, preoții, vechii generali de armată, judecătorii, regii, cultivând nedreptatea și minciuna, umflă valul mâniei și alimentează furtuna.

Pe a doua treaptă a inițierii sunt cei care cer „dynamitarea”, ca să se prăbușească cele vechi și să fie arat pământul, să fie pregătit pentru noua sămânță. Cei care urăsc orbește vechea ordine – economică, socială, morală, spirituală – și lucrează cu o credință absolută pentru ordinea cea nouă.

Pe a treia treaptă au urcat cei care, în pământul arat, însângerat, aruncă noua sămânță.

Rusia, încheindu-și îndelunga, necesara perioadă de robie, a străbătut prima treaptă; încheindu-și apoi sângeroasa etapă a comunismului polemic, a străbătut și a doua treaptă; iar acum, intrând în a treia treaptă, începe lupta cea mai grea: să creeze.

De aceea, studierea acestei țări pline de însuflețire și de rod nu a fost niciodată atât de revelatoare și atât de folositoare din punct de vedere practic ca acum. Altădată, în primii ani pătimași ai Revoluției, Rusia a fost mai tragică, mai fascinantă pentru poeți și filozofi și pentru spectatori; acum e astfel pentru

oamenii acțiunii pozitive – economiști, politicieni, savanți. Toate statele burgheze ar putea să profite și să-și prelungească puțin viața studiind aici cum poate fi răspândit un nou început, însuflețind organisme obosite.

Un cunoscut de-al meu, funcționar superior la Comisariatul pentru Igienă, m-a dus astă-seară să urmăresc o propagandă edificatoare cu totul originală.

Într-o sală mare, înțesată de muncitori și muncitoare, aproape de o uzină. Bărbații, cu caschetele lor ieftine, femeile, cu baticurile lor roșii, ședeau înghesuiți, mestecau semințe de floarea-soarelui și mere, și toți așteptau cu ochii ațintiți în față, spre cortină.

Deodată s-a ridicat cortina și a apărut dinaintea noastră o sală de tribunal sovietică: o masă lungă acoperită cu o pânză roșie, scaune înalte, roșii, și pe pereți trei portrete: al lui Marx, al lui Lenin și al Rosei Luxemburg¹. Însoțitorul meu mi-a explicat:

— Sunt tribunalele igienei. Veți vedea în ce fel se joacă cum trebuie o piesă. Acum vor veni judecătorii, procurorul și apărătorii – toți, doctori și doctorițe care, seara, după ce-și termină treaba, vin aici ca să joace în fața muncitorilor și a țăranilor anumite piese de teatru potrivite ca să lumineze poporul și să-l ajute să se ferească de boli. Toți acești muncitori și muncitoare au venit aici nu doar ca să privească și să le treacă timpul, ci și ca să judece, să intervină în piesă și să dea o hotărâre. Toți aceștia pe care-i vedeți aici sunt jurații.

În clipa aceea intră în scenă cei trei judecători, procurorul și apărătorii. Președintele sună din clopoțel și procesul începe. Ușa se deschide iarăși și intră acuzatul: un muncitor care s-a

1. Rosa (Rozalia) Luxemburg (1871–1919) – teoreticiană marxistă, filozoafă, economistă și revoluționară socialistă.

căsătorit, i-a dat o boală soției lui, iar aceasta a murit la naștere. Palid, rușinat, își mărturisește greșeala și cere îndurare. Vine soacra lui, o femeie-bărbat înaltă, pronunță un aspru rechizitoriu și cere ca ucigașul ficei sale să fie condamnat. Se ridică martorii, vorbește procurorul, iar avocații rostesc apărarea.

Auditoriul urmărea cu mare atenție. Unii erau de acord, alții, nu, părerile erau împărțite. Simțai, piesa aceasta nu era doar un joc al imaginației; era vie, teribilă, ieșită din viața lor chinuită.

Procedura ia sfârșit, iar președintele le pune întrebări juraților — adică întregului auditoriu:

a) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se căsători, a luat o boală?” Bărbații strigau: „Nu!”, femeile, cu hotărâre, cu încăpățănare, toate: „Da!”

b) „Este vinovat acuzatul pentru că, înainte de a se însănătoși, s-a căsătorit și a transmis boala?” Toți, bărbați și femei, răspund fără ezitare: „Da!”

c) „Există circumstanțe atenuante?” Zece minute durează discuția până să fie dat un răspuns la cea de-a treia întrebare. Femeile, nemiloase, multe poate știindu-și propriile suferințe, nu acceptau nici o circumstanță atenuantă; bărbații însă erau îngăduitori și susțineau că, deoarece vinovatul s-a căit, trebuie să fie achitat.

— L-aș achita! strigă o bătrânică muncitoare ridicând mâna. Dacă pocăința lui ar putea s-o învie pe cea moartă!

Strigătul acesta al bătrânei a biruit.

Când a fost pronunțată hotărârea de condamnare și ședința a fost închisă, toate chipurile erau aprinse, toate sufletele trăiseră astă-seară drama aceasta teribilă a vieții cotidiene.

Medicul care-l înfățișa pe președintele tribunalului mi-a spus, când, plecând noi, am început, pe drum, o conversație:

— Este excepțională reușita acestei propagande. Reprezentația teatrală influențează și luminează poporul mai mult

decât conferințele, decât cinematograful, decât cartea. Am alcătuit un repertoriu special din opere foarte cunoscute pe care le-am prelucrat și le-am simplificat: desfrânata lui Margueritte, sifiliticii lui Maupassant, strigoii lui Ibsen. Altele sunt lucrări naive, dar originale și impresionante, care ținesc să lumineze poporul asupra consecințelor ucigătoare ale alcoolismului, tuberculozei, sifilisului, malariei, lipsei de igienă. Facem tot ce putem ca să transmitem puțină lumină tovarășilor noștri care se află încă în întuneric. Am vrea ca lumina aceasta să fie mai îmbelșugată și să înainteze mai repede. Dar așa înaintează întotdeauna lumina, prin luptă, foarte încet. Știm asta, și de aceea lucrăm cu răbdare și stăruință. Știm, la sfârșit lumina va învinge.

Umblam împreună pe străzile ninse ale Moscovei, străbăteam Piața Roșie. Turlele aurite ale Kremlinului luceau liniștit sub lumina înghețată a stelelor.

Tovarășul meu a oftat:

— Nemărginită este Rusia, a spus el, iar poporul nostru, cufundat încă în ignoranță și superstiție. Așa l-au vrut țării. Să vă povestesc două întâmplări, ca să-nțelegeți: în 1923 am descoperit pentru prima oară, într-un colț pierdut din Siberia, o rasă necunoscută, cu desăvârșire izolată. Apa o foloseau numai ca să bea, niciodată ca să-și spele trupul sau rufe. Misiunea sanitară care i-a descoperit a început îndată să le facă propagandă să-și spele lucrurile și să se îmbăieze cu apă. Nimeni însă nu voia să asculte. În cele din urmă, unul, cel mai îndrăzneț, a acceptat să intre-n râu ca să se îmbăieze, dar groaza lui era atât de mare, că îndată ce apa i-a ajuns până la gât a căzut mort. Toată rasa aceea sălbatică s-a năpustit îndată asupra misiunii sanitare și doar în chinuri au reușit medicii să fugă și să se salveze.

Am râs. Dar medicul a clătinat din cap.

— Mie nu-mi vine să râd, a zis el. Și mai ascultați o-ntâmplare, la fel de tragică sau, dacă vreți, comică: în multe sate, când e vorba să se mute sau să facă o călătorie, mujicii iau cu ei câțiva păduchi, în chip de talisman. Așa cred ei că toate le vor merge din plin. Pentru că socotesc că paraziții ăștia îngrozitori întrupează duhurile străbunilor!

Acesta este poporul nostru, în așa hal l-au adus cnutul, analfabetismul și robia financiară. Înțelegeți acum ce responsabilitate teribilă avem și ce dificultăți întâmpinăm încercând să luminăm o asemenea masă de oameni. Dar credința le biruie pe toate. Și o să biruim.

Îl ascultam cu emoție pe tovarășul meu din seara aceea cum vorbește, de mult timp deja, și cum îmi expune limpede și cu patos cruciada inspirată de Dumnezeu pe care și-o asumă puțini în Rusia ca să-i izbăvească pe cei mulți. O rețea foarte mare de soviete ale igienei a fost întinsă în toată țara cea uriașă. În fiecare uzină, în fiecare minister, în toate școlile, în toate închisorile, cazărmile, cartierele, satele, sovietele acestea fac propagandă și supraveghează să fie aplicate regulile de igienă. Sunt mobilizați cât pot pentru propaganda asta: funcționari, oameni de știință, muncitori, studenți, elevi, soldați... Sunt tipărite broșuri de popularizare, unele pentru muncitori, altele pentru țărani, pentru tineri, pentru tinere, pentru mame. Sunt organizate cuvântări și dezbateri în uzine, în școli, în cazărmi, în sate, peste tot. Sunt purtate din sat în sat, din oraș în oraș expoziții unde vezi, în mulaje de ghips colorate, consecințele înspăimântătoare pe care le au asupra corpului tuberculoza, sifilisul, frigurile de baltă, alcoolismul. Sunt lipite pe ziduri imagini multicolore, în care cei mai buni pictori sovietici înfățișează simplu și dramatic cum, dintr-o rea obișnuință, dintr-un episod întâmplător, dintr-o relație socială, se nasc bolile teribile și cum trebuie să luptăm cu ele. Un rol foarte important în propaganda igienei îl joacă și cinematograful; acesta face pal-

Tolstoi – Dostoievski

Însă doi au fost zmeii ruși care ne-au răpit în anii mitici ai tinereții noastre: Tolstoi și Dostoievski. Aceștia doi au fost marii noștri Părinți.

Într-o zi, într-un hotel din Lucerna elvețiană, un cântăreț sărac s-a oprit dinaintea meselor la care mâncau doamne înveșmântate bogat și domni impozanți și a început să cânte cu mare dulceață; când a sfârșit, a întins mâna, dar nici unul nu i-a dat milostenie. Întâmplarea asta s-ar fi pierdut, dacă nu s-ar fi aflat acolo un ochi ager ca s-o vadă și s-o înhațe: ochiul lui Tolstoi.

Într-o clipită, sufletul acesta sălbatic a fost luminat cu o flăcără respingătoare și a văzut adevărul: toată această faimoasă civilizație europeană, cu tot progresul ei științific și industrial, a rămas crudă și neomenoasă. Bogățiile sunt concentrate la câțiva, sărăcia și ignoranța chinuiesc poporul. Dragostea lipsește în om, în străfundurile civilizației noastre pândesc barbaria, egoismul, setea turbată de aur! Iar Tolstoi își pune, pentru prima oară, întrebarea: „Oare nu cumva această societate egoistă numită civilizație distruge năvalnică înclinație sufletească a omului de a-și ajuta semenii? Așadar, aceasta să fie dreptatea, de dragul căreia s-a vărsat atâta sânge și s-au comis atâtea crime?”

Adânc tulburat, Tolstoi se întoarce în Rusia. Încet-încet se naște în el ideea: „Dacă vrei să înalți poporul, trebuie să începi de la copiii poporului; să deschizi o școală, să-i educi”.

Așadar deschide o școală, cu propriul său sistem pedagogic, dar repede începe iarăși să se tulbure și să șovăie: „Nu sunt împăcat, mi se pare că pervertesc candidul suflet al copiilor de țărani“. Îi obosește trupul, i se amărăște sufletul, părăsește totul și se refugiază în stepă, la bașkiri, să se hrănească cu cumas, lapte de iapă, și să trăiască simplu, o viață primitivă.

Se întoarce din stepă întărit, se însoară, se liniștește, douăzeci de ani trăiește la Iasnaia Poliana, fericit, și scrie cele mai admirabile opere ale sale. Poetul Fet¹ a văzut-o în perioada aceea pe soția lui Tolstoi și o descrie ca pe un ideal de femeie: „Este îmbrăcată în alb strălucitor, cu un șirag de chei la cingătoare, simplă, voioasă și încontinuu gravidă“.

Tolstoi este fericit. Îi scrie lui Fet: „Am devenit un alt om, sunt fericit până la urechi; belșug și în casa mea, și pe ogoarele mele, și în toate strădaniile mele diverse, văzute și nevăzute! Am albine, oi, grădini cu pomi roditori“. Cumpără fără încetare noi ogoare, ia o sută de iepe și face cumas, crește porci, se înrădăcinează mereu mai adânc, mai întins, ca un patriarh legendar, în pământul rusesc.

Dar încet-încet cele două întrebări înfricoșătoare încep să izbucnească în el și să ridice capul: „De ce? Pentru ce?“ Ca și cum ar fi mers înainte ani la rând, precum singur mărturisește, iar acum, dintr-odată, s-ar pomeni pe buza abisului. Vrea să se sinucidă. Aruncă frânghia care se găsea în camera sa ca să nu se spânzure, nu mai merge la vânătoare, ca să nu întoarcă arma spre propria-i inimă și să se omoare.

De unde neliniștea aceasta a lui Tolstoi? Cum a căzut el din vârful unei atât de mari fericiri patriarhale într-o atât de mare deznădejde și tulburare? Tolstoi, pornind de-acum spre bătrânețe, a început să zărească în față rodul fatal al oricărei

1. Afanasi Afanasievici Fet (mai târziu și-a schimbat numele în Șenșin; 1820–1892) – poet rus, de inspirație romantică.

vieți – moartea. Simte cu groază cum îi slăbesc trupul și forța; povestește el însuși cum se privește în oglindă: brațele i s-au slăbănogit, părul i-a încărunțit, dinții au început să-i cadă.

Împreună cu trupul care-i îmbătrânea, a început și neliniștea sufletului său. Trup și suflet au fost pentru Tolstoi, întotdeauna, un întreg inseparabil. Incoerentă, dureroasă, fără noimă i se înfățișează acum viața. „Toate faptele noastre, toate grijile noastre intelectuale, artele noastre și științele mi s-au înfățișat într-o lumină cu desăvârșire nouă. Am văzut că toate acestea erau jocuri de sibariți, fără noimă. Am început să mă dezgust de mine însumi și să ghicesc adevărul.”

Nu mai are puterea să înăbușe întunecatele glasuri care-i sfâșie măruntaiele; vrea să nege totul, să fugă. „Sunt un umil parazit, un vierme nemernic care roade copacul. O singură izbăvire există: să le părăsesc pe toate – familie, avuție, slavă – și să trăiesc de-acum liber cu neprihănitele porunci ale lui Hristos.”

De atunci, s-au tot înmulțit paradoxurile din viața lui; acum idealul său și singura sa datorie erau sărăcia, izolarea, absoluta libertate. Și totuși, din neputință, din lașitate, trăiește o viață cu desăvârșire opusă: în bogățiile casei patriarhale, într-o familie numeroasă și dușmănoasă care-l supraveghează și-l înrobește; iar din Rusia și de la marginile lumii vin, ca într-un pelerinaj, admiratorii săi.

Se ura acum, se disprețuia pe sine însuși, pentru că unele învăța și altele trăia. Se căznește să găsească o împăcare; a găsit-o, dar era lașă, prea confortabilă, și el știa asta: și-a abandonat avuția, dar a lăsat-o familiei; purta o bluză simplă, țărănească și muncea desculț pe ogoare, dar se întorcea seara la conacul său, iar admiratorii, orânduți în curte, stăteau ca la paradă. Nu consuma carne, dar servitorii lui îmbrăcați în frac îi serveau mâncăruri alese, gătite după cele mai delicate și mai diverse rețete cu legume.